

Борис Буген

зона на прехода

за края на посткомунизма

превод
Светла Маринова

2016

На 23 април 2009 г. студентите от Философския факултет в Загреб прекъсват учебните занимания и окупират сградата на факултета. Искането им е съвсем просто: премахване на таксите за следване за всички студенти в страната. Още през следващите дни се стига до протести и блокади в други двадесет факултета. Студентите в Загреб успяват да удържат блокадата на Философския факултет повече от месец. Основната цел, **а именно премахването на таксите за следване**, не е постигната. Въпреки това с техния протест така дълго пренебрегваният социален въпрос отново се завръща на политическата сцена. Поставен от онези, които вече бяха изгубили илюзиите си за миналото и нямаше какво да губят, защото въплъщаваха надеждата за бъдещето.

На тях е посветена тази книга.

Съдържание

Вместо въведение:	
Двадесетият човек.....	9

I. Общество и култура: От безкласовото общество към лишената от общество класа	17
---	-----------

Циничният обрат	17
<i>В перспективата на другите .....</i>	<i>17</i>
<i>Когато „утопия“ все още не беше мръсна дума: либералната ирония на Рорти.....</i>	<i>21</i>
<i>Сега става сериозно: преходът към цинизма .....</i>	<i>25</i>
<i>„Кое е онова, което ни превръща в членове на едно общество?“ .....</i>	<i>30</i>
<i>Възможна ли е демокрация без капитализъм? .....</i>	<i>33</i>

Когато свободата имаше нужда от деца	37
<i>Една идеология на име транзитология.....</i>	<i>38</i>
<i>Възпитание в непълнолетие .....</i>	<i>44</i>
<i>Възпитание в глупост.....</i>	<i>50</i>
<i>Да не забравяме: противопоставяне и съпротива.....</i>	<i>55</i>

Нищетата на навакшването	58
<i>Народът го искаше .....</i>	<i>59</i>
<i>В началото бе свободата.....</i>	<i>63</i>
<i>Накрая бе културата.....</i>	<i>65</i>
<i>Беше ли комунизмът също колониална държава?.....</i>	<i>71</i>
<i>Отхвърленото общество .....</i>	<i>75</i>
<i>Неосъществената революция .....</i>	<i>78</i>

Там, където някога е имало общество... ..	83
<i>Върху отсъстващата основа на обществото ..</i>	<i>85</i>
<i>Преходът към политическото.....</i>	<i>91</i>
<i>Чужди във всяко общество .....</i>	<i>95</i>
<i>Едно постсоциално общество?.....</i>	<i>101</i>
<i>Там, където някога е имало общество, са останали зони .....</i>	<i>108</i>

„Другари, и сега не се срамувам
от моето комунистическо минало“ 114

II. Вярата: И Бог отново ще ни раздели 118

Освободеният Бог 118

Преоткритият Бог – в ритъма на рокендрола 123

В опиянение от вярата 123

Под натиска за легитимация 128

Третият тоталитаризъм 132

Така залязва Западът 136

Вярата, която отново ще ни раздели 138

Дотук и нито крачка нататък – либералната защита
на светската държава 141

Секуларизмът в отстъпление 142

*Богът на чуждата реч: понятието за превод
на Хабермас* 146

*Религията и политиката отвъд повелята
за чистота* 153

*Да вярваш или да не вярваш – това изобщо
не е въпросът, докато си от моята вяра* 156

Когато обществото се разпада 164

Вярата е по-студена от омразата 169

III. Бъдеще: Утопия след края на утопията 177

Надежда без общество? 178

След края на утопията: ретроутопия 184

Завръщане от бъдещето 188

Завръщане в бъдещето 194

Или бъдеще без общество, или общество без бъдеще 202

„Къщата на терора“ в Будапеща 207

Епилог:

Посткомунистическият Робинзон 221

Вместо въведение:

Двадесетият човек

Историята на посткомунизма трябва да бъде разказана отзад напред. По този начин си спестяваме някои илюзии, примерно тази, че посткомунизмът е исторически преходна фаза, която започва в даден момент и приключва в друг, с което осъществява смисъла си. За разлика от това края, с който започва нашата история, се намира там, където тя е изгубила всякакъв смисъл и се е изпарила в нищото. Железопътната отсечка, която свързва сръбската столица Белград с пристанището на Черна гора Бар, включва една дълга само няколко километра отсечка, която минава през Босна и Херцеговина. Точно по линията на тази отсечка, на гара Штръпчи през февруари 1993 г. сръбска паравоенна група спира влака от Белград за Бар, при това, както покъсно се оказва, със знанието и разрешението на правителството в Белград. Те претърсват със светкавична бързина вагоните и принуждават пътниците – двадесет мъже – да слезат. Най-младият от тях е на 17 години. Осемнадесет от тях са мюсюлмани, основно граждани на Сърбия и Черна гора, един от тях – хърватин, пенсиониран офицер от югославската федерална армия, живеещ в Белград и пътуващ за Подгорица, столицата на Черна гора, за да види сина си, който приключва военната си служба там. Националността, възрастта и името на двадесетия човек са неизвестни и до днес. Единственото, което се знае за този човек, е, че е бил „чернокож“. В това отношение четирите независимо дадени показания съвпадат напълно. Според сведенията на един кантонер на гара Штръпчи той приличал на цвет-

нокож, примерно на египтянин. Този тъмнокож мъж бил едър, висок около метър и 85 см, носел преметната на ръката си сако, и освен това – чанта и куфар. Помощникът на машиниста също твърдял, че го е видял на перона. Един войник го придружавал по пътя към някакъв паркиран камион. Той леко го потупвал по рамото и се смеел. Кондукторът си спомнял, че мъжът имал билет за връщане Белград – Подгорица.

Какво се е случило след това, става известно три години по-късно благодарение на показанията, които един от похитителите дава пред съдия-следовател. Двайсетте пътници били закарани с камион до гимнастическия салон на едно основно училище в близкото село, където били малтретирани и бити. „И когато някой от тях паднал на земята, продължавали да го ритат“. Чернокожият мъж също бил удрян, „макар най-малко“. Парите и ценностите на всички били отнети, като след това похитителите си поделили плячката. От показанията на похитителя става ясно, че чернокожият е бил последният, изведен от влака. Той също си спомнял, че водачът на паравоенната група казал: „Това е скъпото ми братле“ и го целунал. Според същите показания по-късно, когато били в гимнастическия салон, той дори се опитал да се откупи. „Чернокожият извади обезценените югославски банкноти от джоба си и каза, че иска да откупи с тях живота си, а ние му се изсмяхме.“ По това време в Югославия цари невиждана инфлация. Банкнотите непрекъснато се сменят, поради което и вътре в страната вече почти никой не знае кои банкноти са валидни и кои – не. Което означава, че чернокожият мъж съвсем не е имало откъде да знае. Но той все още не знаел, че животът му бил още по-обезценен и от най-обезценените пари, с които се опитал да го откупи.

След около час мъчения похитените били вързани с тел и закарани със същия камион в една полуизгоряла

къща, която се намирала в овощна градина близо до брега на река Дрина. Там на групи от по пет-шест души похитените били отвеждани в приземния етаж и разстрелвани. Двама от тях, които се опитали да избягат, били убити навън в овощната градина. На следващия ден трупове им били хвърлени в реката и до ден днешен не са намерени.

Няколко години по-късно един от извършителите, чиито показания цитираме, е осъден от съд в Черна гора на 15 години затвор. Други очакват своя процес, включително пред Международния трибунал за военните престъпления в Хага. Но повечето от тях продължават да са на свобода.¹

Що се отнася до жертвите, междувременно са известни почти всички детайли: имената им, къде са живели и работели и т.н. Първоначално семействата им и някои неправителствени организации, после – макар и след години – институциите на „правовата държава“ хвърлят светлина върху неизвестната им съдба. Но и до днес е абсолютно неясно какво се е случило с чернокожия мъж. Кой е бил той? Как се е казал, бил ли е освободен и ако да – как и кога? Водачът на бандата убийци го нарекъл „братле“ и го целунал; той бил удрян по-малко от другите. Това създава надеждата, че вероятно не е свършил като останалите в Дрина. От друга страна, единственият досега осъден твърдял, че всички, които са били похитени във влака, са убити.

Защо не знаем нищо за чернокожия мъж? Защо никой не се е поинтересувал от съдбата на този човек, дори и съдия-следователят? Сякаш на никого не е липсвал. Само абстрактно можем да си представим, че може би някъде е имал семейство, на което е липсвал. Но никое общество не го обявява за изчезнал, никой не иска той да бъде вър-

---

¹ През юли 2009 г. водачът на групата, някой си Милан Лукич, е осъден от трибунала на доживотен затвор, но не за този случай, а за други военни престъпления, извършени от него по време на войната.

нат. На него му е отказан дори статусът на жертва, жертва, която едно общество, примерно в политическата форма на нацията, би могло да използва политически в наратива за колективното страдание и да включи в идентичността си като ритуален елемент на паметта. И дори да си представим, че е оцелял след похищението, ако наистина онзи „убиец“, който се е обръщал към „чернокожия“ с „братле“ и го е целунал, го е пуснал, той не би бил от значение за правосъдието. Като единственият оцелял той би могъл да бъде главен свидетел на масовото убийство, но никой съд досега не се е заинтересувал от неговите показания. Жив или мъртъв, „чернокожият“ е без значение, защото е лишен от общество.

В областите, в които тази ужасна история се разиграва като слаб отглас на онези епохални събития, в които загиват цели общества, за хората, изчезнали по аналогичен начин, обикновено се казва, че са били погълнати от нощта.

Тази нощ, която поглъща хората без общество, означава края на историята на посткомунизма. Който се опита да я преразкаже от тази гледна точка, ще се окаже изправен пред нова, мрачна перспектива, която Джорджо Агамбен описва в *Ното sacer*. Агамбен предупреждава, че нито удавеното в кръв разпадане на Югославия, нито разпадането на традиционните държавни организми в Източна Европа, съпровождащи падането на комунизма, не бива да се смесват с временното връщане към естественото състояние – Хобсовата война на всеки срещу всеки – връщане, което в хода на посткомунистическата „нормализация“ много скоро би могло да бъде заменено с нови социални договори и установяване на нови национални държави. По-скоро става дума за появата на „извън-редното положение като постоянна структура на юридико-политическа де-локализация и дис-локация“. В обществените процеси на упадък на посткомунизма Агамбен

вижда „предупредителни явления, кръвопролития, предвещаващи новия *pótos* на земята, който (...) скоро ще се разпространи върху цялата планета“².

Така онази нощ, която през февруари 1993 г. пада върху малката овощна градина на брега на Дрина и поглъща един „чернокож“, не е разпръсната на следващата сутрин от слънчевата светлина. Точно обратното: тя става още по-тъмна и плътна. И нещо повече: разпростира се далеч извън Босна и бившите комунистически страни. Според доклад на ББС, отнасящ се до африкански емигранти, опитващи се да емигрират нелегално в Европа, само през 2006 г. 6000 от тях са убити или изчезнали между Канарските острови и Африканския континент.³ За тези хора не се знае почти нищо, подобно на случая с чернокожия от Босна. Също както в неговия случай, сякаш няма общество, на което те да липсват. Те са били погълнати от същата нощ. Какво общо има тяхната съдба с посткомунизма? Всички те са загинали на някоя стена.

Както е известно, всичко започва с падането на Стената – начало, което очевидно няма нищо общо с тъмната нощ, която поглъща хората. Напротив: това начало е светло, дори пъстро. Адам Михник например сравнява освобождаването на бившите комунистически страни от комунизма със ситуацията на затворник, пуснат на свобода. След години, прекарани в затвора, той най-после излиза на

---

² Giorgio Agamben, *Homo sacer. Die souveräne Macht und das nackte Leben*, Hubert Thüring (прев.), Frankfurt am Main, 2002, Suhrkamp, 49. [По: Агамбен, Дж., *Ното Sacer. Суверенната власт и оголеният живот*, С., 2004, ИК КХ – Критика и хуманизъм, 52, прев. Снежанка Михайлова; бел. р.]

³ „(...) about 600 bodies had been picked up on the shores of the Canaries and the African mainland in the past 12 months, but the total of migrants killed had been about 10 times higher“. Вж.: „Canaries migrant death toll soars“, четвъртък, 28.12.2006, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6213495.stm>.

свобода: „(...) светът е прекрасен, пъстър, птичките чуруликат, тревата е зелена ...“⁴

По странен начин моделът на този преход от комунистическата диктатура към демократичната свобода напомня една известна сцена от съветския филм на Андрей Тарковски *Сталкер* от 1979 г.: в един траещ няколко минути епизод трима мъже пътуват с количка през забранената зона. Преминаването през ничията земя води от мрачен индустриален пейзаж със западнали фабрични съоръжения, представен в сиви краски, в област, обляна от светлина и цветни пастелни тонове. Там е прекрасно, пъстро, птичките чуруликат, тревата е зелена... В зоната всички желания стават реалност.

Дали със своя филм Тарковски предугажда освобождането от комунизма, щастливия преход от мрачната действителност на реалния социализъм към пъстрия свят на демокрацията и пазарно-икономическия просперитет, където желанията на милиони потиснати стават реалност?

Като алегория филмът наемква за едно исторически далеч по-важно събитие – за упадъка на индустриалната модерност, който обединява историческата съдба на двата по онова време противоположни свята – капиталистическия демократичен Запад и реално социалистическия Изток. *Сталкер* е по-умен от господстващото днес историческо съзнание. Той представя посткомунистическия преход само като епизод от големия постиндустриален обрат.

Зоната във филма на Андрей Тарковски също не е нищо повече от един епизод в живота на неговите герои – опасно бягство в забраненото, което обещава осъществяване на всички желания. Но накрая, когато целта е постиг-

---

⁴ Adam Michnik, „Verteidigung der Freiheit. Reflexionen über 1989“, <http://www.eurozine.com/articles/2009-04-30-michnik-de.html>.

ната, когато развалините на потъналия свят са заличени от един нов пъстър живот, тези желания остават неосъществени. Хората си ги забраняват и се връщат в сивата реалност, където упадъкът продължава. Историята намира своя истински смисъл не в еуфоричното преминаване на зоната, а точно в това отрезвяващо завръщане от нея. Това, което има значение, са не илюзиите, отвели ни в зоната, а единствено опитът, натрупан в нея.

Това беше посткомунизмът – зона на прехода, от която сме се върнали. Остава въпросът дали сме научили нещо от този преход.